

Influența limbii literare asupra graiurilor daco-române

Lector univ. dr. Ana-Maria Dudău

Duminică, 30 Martie 2014 19:54

E cunoscut faptul că orice limbă vie se află într-o continuă prefacere, direcția de manifestare a acestei „prefaceri” fiind mereu aceeași: dinspre societate - sorginte a schimbării - către vocabular - receptacol al schimbării. Încet-încet, veacuri de-a rândul, popoarele își uită fazele anterioare din viață, recurgând la alte straturi de cultură, ce vin cu noutatea lor și le acoperă pe cele vechi. Între ele însă nu apar pânze impermeabile, ca să le izoleze pentru veșnicie, ci, dimpotrivă, toate se supun unei osmoze care împinge din ceea ce a fost spre ceva nou și viceversa. Orice cuvânt, după cum menționa C. Noica, este „o uitare, în care s-au îngropat înțelesuri de care nu mai știi”. Or „cuvintele ar fi prea grele, prea greu manevrabile, dacă le-am păstra tot înțelesul”. Această doză de „uitare” a noastră constituie și o vină față de asemenea cuvinte. De aceea am intenționat să

pătrundem în această „uitare” românească și s-o transformăm în „amintire”, cercetând unitățile lexicale, ce s-au cristalizat în componența frazeologismelor cu unul din sensurile sale originare, arhaizat la momentul actual, pe care ele nu-l mai actualizează în limba română contemporană în contextele unde apar ca unități independente. După cum se știe, limba nu este Érgon (produs), ci Energia (activitate). Ea este în continuă mișcare, evoluție, proces care, firește, se derulează foarte încet. De aceea, nu se poate face o delimitare netă între vechi și nou, cu atât mai mult că specificul fenomenului lingval presupune, adeseori, coexistența faptelor de limbă ce reprezintă noul și vechiul. Anume aceasta asigură continuitatea procesului evolutiv, numită de E. Coseriu „schimbare în mers”.

În cercetările privitoare la structura dialectală a dacoromânei se consideră că vorbirea din Oltenia nu reprezintă un subdialect aparte, ci un grai subordonat subdialectului muntean. Într-adevăr, particularitățile fonetice, morfologice sau lexicale ce formează arii exclusive în Oltenia sunt insuficiente și de importanță redusă (cu unele excepții, ca de exemplu, folosirea perfectului simplu pentru acțiuni recente) pentru ca vorbirea din această regiune să poată fi caracterizată drept cel de-al șaselea subdialect dacoromân. Cu toate că nu are o individualitate puternic marcată, graiul din Oltenia nu este, totuși, cum se consideră de obicei, o „prelungire” a subdialectului muntenesc, pentru că foarte puține dintre caracteristicile muntenesti cuprind în aria lor și Oltenia. Totodată, cele mai numeroase note comune le are graiul din Oltenia cu graiurile transcarpatice. Graiurile limbii române sunt deci în curs de unificare și cel mai vizibil este acest lucru în materie de vocabular. În lexicul locuitorilor Gorj se păstrează multe elemente străvechi. Din cele aproape 90 de cuvinte provenite sigur din substratul daco-dacic sau din fondul lexical comun cu albaneza și cele 40 de cuvinte nesigur autohtone, majoritatea sunt rostite și de locuitorii satelor de pe cursul superior al râului Jiu. Din acest vocabular autohton al limbii române, în mare parte comun cu albaneza și alte limbi balcanice, o parte și-a schimbat în timp corpul fonetic, dar sensul este același și astăzi dacă cumva nu au devenit polisemantice. Anumite cuvinte, de origine latină, s-au păstrat și se păstrează ca elemente arhaice regionale cu sensul sau cu forma apropiată de etimonul latin: „căpețal” (prescurte < lat. capitellum), „cucui” (deal, movilă < lat. cucullus), „harotine, hoare (păsări de curte < lat. ovaria), „scamn” (scaun < lat. scamnum). Toate cuvintele de mai sus sunt cuvinte vechi, unele dintre ele regăsite mai ales în „Tivisoc și Tivismoc”, fapt ce dovedește, în plus, că ne găsim în fața unei arii conservatoare. De aceea suntem de acord cu Al. Niculescu, care relevă că „latinitatea românei este un infinit și nesecat izvor de cercetări și de idei în care fiecare lingvist care studiază istoricul limbii noastre trebuie să-și încerce condeiul și inventivitatea întru descoperirea adevărului”. Există, în textele gorjenești, destul de multe cuvinte care ne trimit spre etimonuri sârbești: „chită” (bucet < sb. kyta), „a chiti” (a aranja < sb. kititi), „lubeniță” (pepene verde). Influența germană asupra limbii noastre este redusă în comparație cu alte influențe cu care am venit mai mult în contact. Câteva elemente persistă totuși în vorbirea dialectală: raină „cratiță” < germ. Rein, rapăn „încărcat de fructe”

Numărul mare de neologisme în graiuri constituie un indice al gradului de pătrundere a limbii standard în mediul rural. Există o concurență între termenii literari, populari și regionali (dialectali). La nivelul graiului, circulația mai mare o au încă termenii regionali. Termenii noi se alătură celor dialectali formând arii sinonimice. Aceste serii de dublete formate din elemente aparținând limbii și graiurilor, atât la generațiile în vârstă, cât și la tineret, imprimă vocabularului dialectal o accentuată notă de varietate, de bogăție și o coloratură lingvistică specifică. În procesul de modernizare, internaționalizare și relatinizare a vocabularului român, rolul cel mai important îi revine, indiscutabil, influenței franceze. Influența limbii franceze asupra limbii române se manifestă de la sfârșitul secolului al XVII-lea, accentuându-se și amplificându-se puternic în secolul al XIX-lea și continuând până în zilele noastre, și a servit drept centru de iradiere a terminologiilor de specialitate într-o multitudine de domenii. Simțindu-se înrudiți prin originile istorice, prin modul de a gândi și de a simți, românii au văzut în Franța reperul ideal de revenire în Europa. Un rol esențial în impunerea influenței franceze l-au jucat doi factori:

- a) extralingvistic: dispariția vechilor instituții și forme de viață de sorginte slavo-greco-turcă vizavi de civilizația occidentală, de structură esențial franceză;
- b) lingvistic: cuvintele și structurile sintactico-stilistice franceze le-au înlocuit pe cele slave, grecești, turcești etc. datorită noutății, modei, prestigiului, bogăției, subtilității limbii franceze.

Deși a fost, în general, supraevaluată, influența franceză asupra lexicului românesc „a fost cea mai

puternică dintre toate influențele moderne care s-au exercitat asupra limbii române”. Din imensitatea de neologisme împrumutate din franceză, majoritatea s-a menținut în limbă, aceasta fiind principala dovadă că ele erau, mai mult sau mai puțin, conforme spiritului limbii noastre și au fost resimțite ca fiind necesare. O parte redusă din ele însă au fost private de perspectiva generalizării, întrucât n-au corespuns unor cerințe reale (fie că au avut echivalente perfecte din punctul de vedere semantic, fie că au fost resimțite ca elemente de prisos etc.). De aceea, acești termeni nu s-au putut integra, fiind expulzați la periferia vocabularului și au completat cantitativ rezerva vocabularului pasiv.

Pe parcursul evoluției sale, limba achiziționează diverșitermeni din alte limbi. Dar însușirea noțiunilor culturii moderne prezintă o serie de dificultăți în ce privește integrarea lor totală în registrul altei limbi: adaptarea formală (fonetică și gramaticală) și semantică. În ceea ce privește adaptarea fonetică, ea reprezintă presiunea sistemului limbii-receptor - prin baza de articulație - asupra sunetelor și contextelor străine pentru a le apropia de cele rezultate din evoluția sa istorică. De aceea, unele împrumuturi nu au mult timp formă unică, stabilă. Existența acestor fluctuații, adică a formelor alternante (variante fonetice) pot avea diverse cauze: pătrunderea unor variante prin filiere (limbi) diferite; presiunea sistemului limbii române care determină adaptarea unor forme prin analogie cu termenii latini moșteniți sau cu împrumuturile vechi; adaptarea unor variante care reflectă mai fidel etimonul decât altele. Existența oscilărilor între mai multe rostiri ale unui termen dovedește că acesta a fost încorporat fonetismului nostru cu oarecare greutate. Pătrunderea cuvintelor noi, a neologismelor a avut loc nu numai în limba comună, ci și în unitățile dialectale, în graiurile regionale, prin intermediul limbii literare. O mare parte între elementele noi pătrund în grai o dată cu rostirea literară și sunt întrebuințate în acest fel cel puțin de către unii dintre vorbitori, care, de obicei, au un anumit prestigiu în localitate. Unele, însă, sunt de la început adaptate la sistemul fonetic al graiului, iar altele se adaptează parțial. În sfârșit, o parte infimă, nefiind corect înțelese sau fiind asociate cu un alt cuvânt, intră în grai cu o formă stâlcită : (*undulez, arânja, atășă, carcelă, agrală, clanaret, lecrământ, doftor*).

Formarea cuvintelor

Dacă, pe parcursul evoluției limbii (inclusiv a structurii ei morfematice), unele afixe s-au înrădăcinat puternic în ea, contribuind la formarea unei serii de derivate viabile, altele însă își pierd treptat posibilitățile derivate de altădată. Pentru a afirma că un afix este actualmente neproductiv, trebuie analizate potențele derivaționale, de care a dat dovadă în trecut acest afix, gradul de viabilitate a derivatelor lui în limba maternă (cantitatea derivatelor ce s-au menținut în vocabularul activ și numărul celor care s-au depus în rezerva pasivă) și productivitatea afixului manifestată în prezent, adică numărul atestărilor noi în vorbirea actuală. Există în graiurile din Oltenia preferința pentru anumite sufixe. Unul dintre acestea este [-ete] folosit la diferite cuvinte și pe care l-am regăsit în textele cercetate („ochete”, „căminete”, „nămete”, „brabete”, „cobilete”, „hârlete”, „prunete”, „spetele”, „sticlete”). Folosirea pe scară largă în Oltenia a sufixului - *ete* se leagă de fapt de preferința graiurilor din aria de vest a țării pentru formele de declinare a III-a (în - e) provenite de la declinarea a II-a (în consoană), sub influența formelor de plural.

Un alt sufix ce merită atenție este - *iș* (cu varianta - *iș*), afix ce formează adverbe modale din substantive și verbe (el a fost foarte productiv mai ales în secolul al XVI-lea și al XVII-lea). O parte din derivatele lui însă și-au pierdut în limba română contemporană gradul de viabilitate, ele găsindu-se doar în structura frazeologismelor: „o apucă brățîș”, „mergeau ponciș”, „gâlgâie orașu lungiș”, mergea „lăturiș”. Efectuând o ierarhie a prefixelor, în funcție de productivitatea lor și de frecvența înregistrării formațiilor prefixate, vom observa că pe primul loc, atât în limba veche, cât și în limba română actuală, se situează prefixul *ne-*. Marea productivitate a acestui prefix se explică prin aceea că el reprezintă o modalitate foarte simplă pentru exprimarea noțiunii opuse, în raport cu cea cuprinsă în unitatea lexicală-bază. Este de reținut, menționează C. Noica, „capacitatea prefixului de a face cuvinte, ba chiar de a face tot ce-i place, ca tăgadă, în vorbirea noastră vie. Cu *ne-* te plimbi peste toată lumea, spre deosebire de *in -*, latin și apoi francez (din *inflexibil*, de exemplu), pe care l-a înlocuit sau pe care îl provoacă, îl înfruntă și-l biruie statornic”. La existența unei cantități atât de mari de derivate cu *ne-* în trecut a contribuit prezența unor formații analoage învechea slavonă, cu același prefix negativ foarte productiv (ex. „neavere”, „necontinuu”, „nemînșos”, „nepomenit”).

Unele cuvinte apar deprefixate. De exemplu: „a cerca” (a încerca), „moaie” (înmoaie), „le mulțasc” (le înmulțesc) în fonetică sintactică sau sinereză. Alte cuvinte apar cu prefixul [în-] (îm-) cu specific dialectal aparte, adăugând unele nuanțe modale fără a schimba sensul. De exemplu: „a întunde” (a tunde, a tăia via), „înierbat”, „înspițat” (puternic), „înălăcra” (a fixa lacrele gardului), „îngona” (a alerga), „înșurloga” (înfășura), „îmbufa” (a înțepa), „împicioroga” (a se face sănătos), „a se împlimba” (a se plimba), „a se îmbonța” (a se supăra), „a împumfa” (a înțepa), „împropozită” (cu basmaua legată la cap). Există în textele gorjenești unele cuvinte compuse, formate prin contopirea altor cuvinte. De exemplu: *măvaică* „mă vait că”, mi-e sâlă „mi-e silă” (scârbă) de ceva/cineva, ozică „parcă” (parcă), *machia* „mai știi?”, Joimari „joia cea mare”, Sfeterangheli „Sf. Arhangheli”, Sântoader „Sf. Toader”, păidar „păi, da, da”, *cică*, „zice că”, acoloșa, aicișa cu [a] adverbial, cumbunoare „cum bună oară”, cinzacă/cinzoc, „măsură pentru 50 gr. de țuică”, dinadins, nadins (din + înadins), cărbujari „cărbune + jar” de origini diferite, primul fiind latin (cărbune) și al doilea slav (jar), vasăzâcă (verb + conjuncție + verb). Compusele *furgăsî*, *furcumpăra*, *felicștocuri*, *furluai* sunt contaminări cu nuanțe umoristice pe care Al. Graur le numește deraieri lexicale. Aceste compuse prin contopire au elemente foarte sudate, încât cu greu distingem părțile componente; la altele distincția se face încă ușor. Din cele menționate mai sus, putem concluziona că, în rezultatul evoluției limbii și al perfecționării structurii ei morfematice, o parte din unitățile lexicale derivate ies din circulație și se arhaizează (unele din ele nici nu sunt cunoscute vorbitorilor de azi ai limbii române, iar în cazul altora, vorbitorii evită a le întrebuința, deoarece sesizează coloratura lor arhaică). Lexicul textelor analizate are un caracter eminent popular, de aceea a fost folosit și în Dicționarul Academiei. Unele cuvinte, cunoscute și în graiul din regiunile învecinate cu Oltenia, sunt, totuși, mai frecvente în această arie. Iată o parte din ele: a prepoziție: soarele a chindie, aba interj. care exprimă mirare, surprindere, an „anul trecut” (lat. anno), bia interj. care exprimă afecțiune: Ce vă-i, bia, face, de plângeți? a crici (a atrage atenția cu insistență), de loc adv. (imediat, îndată), funcie subst. (butoiaș), a (h)udi (a rămâne), a hurui (a dărâma), jeg (murdărie, râp), maichea, machea interj. care exprimă mirare, nedumerire, mulcă „mumă, bunică”, postavă (postăviță) (albie), prânzu-ăl mare (amiază), stelniță (ploșniță), străfigat (strănut), pe tocmai (pe potrivă), tron (sicriu), o țără (o țărășică) (puțin), vâi (vai), a zvidui (a lecu), dârjală (ciomag), gărligi (intrare în bordei), praftoriță (un fel de ușă), corlată (poliță îngustă), zălar (lemn gros), teiele (urzeala rogojinii), strelice (picătură), zgoandă (glumă), dănănaie (întâmplare), posod (pârghie de lemn), lăptoc (scoc).

După cum s-a putut constata, lărgirea sferei semantice și modificările survenite în accepțiunea unor vocabule românești este una din virtuțile limbii, ce-i conferă noi mijloace de expresie. „Precum într-un sanctuar” (M. Eminescu), în limbă „reconstituim piatră cu piatră tot ce-a fost înainte”, ocupațiile, tradițiile neamului nostru. Cercetarea sensurilor arhaice ale unor componente din frazeologismele românești din limba actuală ne permite să relevăm încă o dată cum întreaga viață a strămoșilor noștri, credința, evenimentele istorice și-au lăsat amprenta în ea.

Bibliografie selectivă

- Cazacu, Boris, Studii de dialectologie română, București, Ed. Științifică, 1966.
- Matilda Caragiu Marioțeanu, Compendiu de dialectologie română, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1975.
- Popescu, Radu, Graiul gorjenilor de lângă munte, Craiova, Scrisul Românesc, 1980.
- Brâncuș, Grigore, Graiul din Oltenia, în Limba română (L.R.), nr. 3/1962
- Sterescu, Stelian, Năroji, Convorbiri literare, XLVI, 1912, p. 1044-1055; 1165-1168
- C.S. Nicolăescu - Plopșor, Tivisoc și Tivismoc, București, Ed. Tineretului, 1966.
- Tătăroiu, Dumitru, Cântece pentru dimierii mei, Tipografia „Gorjanul”, 1945.

DISCLAIMER:

Toate părerile, punctele de vedere, afirmațiile, atitudinile și detaliile informative reprezintă angajarea fiecărui autor în parte. Portalul nostru nu își însușește responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate. Fiecare link și articol pe care îl prezentăm are propriul copyright © și răspundere personală pentru conținut.